

Szerkesztőségünk többekhez e kettős körkérdéssel fordult.

a) Cigány erények, cigány kultúra – miként értékeli tapasztalata s ismeretei alapján?

b) A magyar–roma együttélés hogyan nemesíthető?

Közöljük a kilenc válaszadó más-más közelítésű gondolatait.

Bakonyi Péter

Kezdjük a lényegnél: az a változás, amely az utóbbi 30 évben Magyarországon cigányügyben bekövetkezett, szembeszökő volt és súlyosan hátrányos – mind a nevezett kisebbségre, mind a fent nevezett többségre (egyúttal más kisebbségek sorára) vonatkozóan. Csak rosszat mondhatok róla. Hogy egyáltalán létezik-e ma magyar cigányügy (cigánykérdés)? Százszor rosszabb lenne, ha még az sem lenne! Szerbügy sem volt, se románügy, se tótügy. Csak Trianon! Zsidóügy sem volt – egy éppen százéves társadalmi körkérdés neves válaszadóinak jelentős része szerint. Aztán lett holokauszt. Túl súlyos kulcsszavak ezek a mai cigányhelyezetre vonatkoztatva? Nem hiszem.

Hogy a korábbi évtizedek, évszázadok cigányügye jobban kezelt, emberségesebb vagy eredményesebb lett volna? Dehogy! De felmenthet-e ez bárkit is a ma felelősei (személyek és társadalmi csoportok) közül? Aligha! Felmenthetné bármilyen racionális történelmi magyarázat az előző korok, rövidebb-hosszabb periódusok (vészorszakok?) terhes-nagy hibáit, előre nem tekintő tévedéseit, nemzeti dölyfét, rossz nemzet-nemzetiségi döntéseit, emberellenes törvényeit, intézkedéseit, egyéni viselkedését és együttélési gesztusait? Ugyan, milyenféle magyarázatok? Talán az ezeréves előítéletek? Vagy talán az Európában is „normálisnak” hitt nemzeti önzések, az önértékelési deficitek? A mindig aktuális történelem-földrajzi (geopolitikai) szituációk és folyamatok? Dehogyis! De se az önmérsztő kesergés, se az utólagos bíraskodás, se a begyakorlott önfelmentődi nem elég hasznos és értelmes cselekvés ez ügyben ma már. Nemcsak a „vissza nem léphetünk a folyóba” miatt nem, hanem azért sem, mert vak lenne a sürgető idővel szemben. Habár igaz: a tanulságok megértése nélkül úgysem lesz belőle egészséges megújítás sosem. Mert se Trianon, se a holokauszt nem lett tanulsággá ebben az országban eddig. ('56-ra is ez a sors vár!) Hát így nézzünk a mai cigánykérdésekre!

Cigány kultúráról, cigány erényekről kérdez ez a körirat, olyanokról, amelyeknek értékei, sajátosságai, izgalmas különbözőségei, különkségei azóta (5-600 éve?) hálózák be, lengik át, kontúrozzák a magyarországi közéleti, köz-kulturális képet, amióta a cigányok nagyobb létszámban élnek itt ezeken a magyarok által (is) lakott vidékeken. A legnagyobb bűn tehát a '89-es rendszerváltoztatás utáni cigányügyben, hogy ismét elveszítjük (már el is veszítettük?) az esélyét annak, hogy ennek a magyarság elidegeníthetetlen, elbonthatatlan részét képező kisebbségnek esélyt adjunk a sok évszázados kiszorítás, meg-alázó negligálás, leértékelés után valamilyen utolérési, önfeljesztő folyamat

elindítására. Nagyon nagy a tartozása a magát nemzeti többségként aposztrofáló, genetikailag és politikailag rendkívül heterogén társadalmi főcsoportnak, éppen a sokat hivatkozott elődei örököseként, sokáig tarthat és sok forrást, erőt, áldozatot követelhet a lerovása, a kiegyengetése ennek az adósságnak.

A magyar-roma együttélés? Az első 18 évemet egy körfolyosós bérházban éltem, közös udvaron (egy ideig közös folyosóvégi vécéhasználat mellett) öthet cigány családdal, velemkorú kölykökkel, negyvenévesen már öregasszonyokká lett családfókkal, a legmocskosabbaknak, legkeményebbeknek, legártalmasabbaknak tartott segédmunkákra kötelezett férfiakkal, s láttam, amit láttam. Általános iskolám éveit végigkísérte négy-öt cigány fiú (később lány is), a családjukat is mind ismertem, néha ettem is náluk: zsíros, fűszeres, kétes eredetű, ma úgy mondanánk: egészségtelen ételekből. De ennél személyesebb kapcsolataim is voltak, néhányat megírtam már. Eközben éveken át „húzták a talpam alá” különféle rendű és rangú cigányzenészek a magyar néptánc egyik legismertebb tisztántúli együttesének próbáin és fellépésein idehaza vagy külföldön, és sok apró, cigányok is lakta falujában jártam a Hajdúságnak meg a Nyírségnek. Tehát nem távoli, általam alig ismert állapotokról beszélek. Csak éppen régebbiekről. De a mai helyzet rosszabb. A mai cigányság, az átlagosnál magasabb halandósága és gyermekhalandósága ellenére is növekszik létszámában – kontrasztként: ennek gazdasági, életmódbeli, egészségi hátrányaival együtt. Társadalmi struktúrája, összetétele is gyökeresen átalakult az elmúlt tíz évek alatt. Lehet, a vályogputrik jó részét elsodorta az idő, döglött lovak sincsenek az árokszálon, a házalók, udvari koldulók eltűntek, stb. De mi még? Egy gyerekkori barátom érvei ezek a most hivatkozott változások: igazak és elfogadhatatlanok egyszerre. De miért nem a sajátunkhoz hasonlítjuk az ő életüket, miért az ő múltjukkal mérjük ki, mért jelentjük ki ilyenkor, hogy vannak az övéknél még rosszabb életviszonyok is a dél-afrikai vagy dél-amerikai bádog nyomornegyedekben? Azt mondja az én barátom: „Még 60 év, és minden rendben lesz itt a cigánysággal, egészségesebb, boldogabb, gazdagabb, emberibb rendben lesz a sorsuk: ha a mai marad a trend.” Én meg azt mondom: nem csak a kimenetele esélytelen ennek a prognózisnak, hanem a megfogalmazása, a kiindulása is hamis és álságos, bűnösen hibás. Ha a mai marad a trend! Persze tudjuk, nem, vagy legkevesbé sem a trendek határozzák meg a jövőt, és a véletlenektől az emberi jellem kifürkészhetetlenségéig, a társadalmi csoportdinamika változásaitól a nemzetközi konfliktusokig sok-sok minden erősen átírhatja a trendeket, akár maguk a trendek is: a többi trend.

30-40 éve újságíróként jártam a vidéket. Láttam a nógrádi falvak elcigányosodását, láttam, hogyan lesznek gyönyörű, reményteli, reménykedő fiatal emberekből csúnya, kövér, műveletlen középkorú vénségek, s hogyan lett a tudatlanság és az alacsony szintű tanultság – valamiféle évszázados történelmi, pártokon felüli társadalmi közmegegyezés eredményeként – generációk során át – konstans elemévé a cigánylétnek és a cigánysors-kezelésnek. Sok levelet kaptam akkoriban, ha ilyen ügyben néha megszólaltam publikációkban vagy riportokban. „Lakjon maga velük vagy a közelükben!” Példának hozták rendre: „Hát felszedték a parkettát, és elégették a télen!” „Maga mit tett volna – kérdeztem egyszer vissza –, ha reszket a gyereke, mert veri a láz?” „Hát, én nem hagyom, az biztos, elmegyek orvosért, tüzelőért akár a miniszterhez

is!” Hát ez az! Innen messzire vinnének most a további elemző mondatok. Én akkor azt írtam egy válaszlevélben: „Szerintem, újra kellene nekik parkettázni a lakást! És a következő télre adni kell nekik tűzifát és gyógyszert. Vagy pénzt, amiből mindez megvehető. Vagy olyan munkát, amelyikből ez a pénz megteremthető. De az sem lehetetlen, hogy még így is majd újra kell parkettázni nekik pár év múlva, vagy akár már jövőre.” E provokatív soroktól eltekintve is elsöprő erejűek voltak az írott vagy a telefonos reakciók: kitelepítés Zalába, gyerekszabályozás, „közmunkára” kötelezés, börtönépítés stb. Tapintható volt a gyűlölet, a megvetés, a lenézés. Tapintható volt, de mégsem büszkén vállalt és magabiztosan hirdetett. Mint ma.

Persze voltak, s ma is vannak boldog, és vannak gazdag cigányok. Töredékben. Néhány harcos is akad közöttük, gerillaharcos: polgármester, tanító, szakpolitikus stb. Akkoriban nem voltak ilyenek: nem volt harci a helyzet. Pokolian nyugodt volt. És ma? Ma sem harciasabbak a romák. Még nem. Pedig 7-800 ezren biztosan vannak (trendek és statisztikák szerint is), ha egyáltalán eldönthető, ki számít, ki számítható bele ebbe a társadalmi nagycsoportba. Ki vállalja, ki meri, ki tűri, hogy oda vagy bárhová besorolják. A másik másfél száz-ezer honpolgár pedig életformájában, életminőségében, a szegénységében, és valószínűleg térben-helyben is a cigányokkal él azonos társadalmi nívón: egy származási tekintetben nem cigány kisebbségi társadalmi csoport. Együtt milliós közeg, népnyi! Láttunk már ilyet a magyar történelemben! (Láttunk? Ki sem él már szinte semelyik oldalon! 1910-ben 830 ezer zsidó élt a magyar királyságban, és 100 ezer cigány. Ma éppen fordítva van.) Vajon a cigányok is olyan bárányul élnek majd meg, ha mégis lesz, ha lenne valamilyen súlyosabb társadalmi konfliktusuk? Mintha már a mai is ne volna elég súlyos! Miközben persze nagyon is szervezetlenek, de éppen, mert azok, és mert általában véve (még a többségi társadalomhoz mérve is) tanulatlanok és műveletlenek: viselkedésben sokszor agresszívabbak, kompenzálásként ellenszegülőbbek, sokszor (éppen félelmeik miatt) ellenségesebbek. Sokan érzik úgy közöttük: nincs veszténivalójuk (ahogyan évszázadok óta nincs!), s hogy egyszer akár „ellenség” is lehetnek.

Összességükben tehát egységtelegebbek, tehát megoszthatóbbak és szétzilálhatóbbak. Vagy ez egy újabb 50-100 évre szóló megoldás volna? S mindközben „ölik” egymást a roma szervezetek és vezetők, és nyelik a közpénzt, amennyit százezer újraparkettázás se vitt volna el. Nincs most hely itt a részletekre. „Most ne a kivételeket, az eltérőket nézzed, fiam – mondta annak idején a széles tenyerű Lajos bácsi, a kémiatanár –, mert most összefoglaljuk az eredményeket. Ezek itt nem emberek, csak vegyületek.” Mert hol vannak már például a zenész cigányok?! A 60–80-as évek elitje. Töredékük családja él ma már muzsikálásból, amiből azelőtt generációkon át. Persze ők egészen más (egyszerre elütő, ugyanakkor erősen beleilleszkedő) rétegét jelentették a cigányságnak, mint amilyen a mai sokrétű, de szűk „elit” (ha van ilyen egyáltalán), és szakadéknyi volt a szakadás az életkörülményekben és az életkilátásokban a különböző roma rétegek között. A zenészdinasztiák egyes nagycsaládjai újabb életutakat találtak maguknak mára, igazodva a helyzethez és a szűkülő lehetőségekhez. Például kialakult 30 év alatt (ami alacsonyabb szinten korábban is létezett), és megerősödött egy, a műkereskedelem körül működő, létszámában

is jelentős cigány tábor, amely a tárgyak (időnként erőszakos) begyűjtésétől kezdve, az (időnként agresszív) nepperezésen és a vásározáson, kisboltozáson át, egészen akár még a műgyűjtésig is terjed, s egy nagyon széles bázis mentén formálódik. Természetesen beletartoznak ebbe a folyamatba a nemtelen és jogtalan, sőt büntetőjog alá tartozó cselekedetek is: lopás, rablás, hamisítás, átverés és hasonlók. Megosztva e tevékenységeket nem cigány csoportokkal. De túl ezeken: cigányok is részvevői a lakásmaffiáknak, ahogy ügyvédek és vevők is kellene hozzá; cigányok is „aktivistái” a betörőszervezeteknek, amelyeknek persze többnyire nem cigányok a megrendelői és egyéb haszonélvezői, és így tovább (s a műkincseket sem a cigányok „élvezik” még ma sem). Többet tudok (láttam, néha elszenvedtem is) erről a nem túl közismert vagy látványos jelenség-világról, életszeletről, mint a polgártársaim általában: reggelig sorolhatnám az ismereteimet. De most itt összefoglalunk...

Mert hol vannak ma már a (borzasztó fizikai igénybevételt jelentő) építőipar és a kohászat család-biztos cigány-fizetései, hol vannak a (családtól elkülönítő és elvegyítő) lét-biztos munkásszállók, a (piszkos és veszélyes) fekete vonatok menetrend-biztos ingajáratai, a (mindkét oldalról kényszerű) falusi idénymunka állandó és számítható pénzforrásai, és itt jöhetne tovább még a „hol vannak” kérdések sora. A cigányok 1989 után anélkül szenvedték el, szinte hónapok alatt a gazdaság szerkezetváltását és nyomában a társadalom gyors átrétegződését, hogy „lélegzetet” vehettek volna, hogy felfoghatták volna, mi történik velük társadalmi léptékben egy szusszanásnyi idő alatt. Mielőtt megérthették, megpróbálhatták, megtanulhatták volna valamilyen igazi, értelmes, hasznos, emberesítő, esetleg alkotói munka izgalmasságát, szépségét, már el is vették az esélyt rá: mind munkanélküliek voltak. Nagy szavak ezek? Ilyenféle munka másoknak is alig jut ma a társadalomban? Igaz, ebből a szempontból szinte a többség is vesztese a gyors változásoknak. De a nyomor kísérté nyomorultság sokkal gyorsabban érte el az amúgy sem fényes életű cigány vidékeket és „roma polgárokat”, mint ahogy a többi társadalmi réteget sújtotta, és ott a léptékek is mások voltak. Két generációjuk nőtt fel anélkül, hogy az apját (anyját?!) munkába indulni látta volna reggelente. (Kis túlzással, keserű iróniával kérdezem: vajon egyetlenegy, golyózápor elől menekülő migráns is belelépne-e – ha egyáltalán ismerné azt – a honi cigányság alsóbb rétegeinek jutó megalázó, jövőtlen szegényember-szerepbe, nyomorultságba? Persze ha az elijesztés a cél, akkor értem a mai cigány-közpolitikát és jövőtervet.)

Hogy igazak-e a vádak: cigánybűnözés, munka-lustaság, tanulás-tunyaság, élet-igénytelenség, szerveződés-képtelenség, alkalmazkodási alkalmatlanság, prostitúció, szociális célzatú szaporaság stb.? Ezek egy részének bizonyos mértékű valóságát, az összefüggések jelenségtartalmát valószínűleg nem lehetne megcáfolni, különösen az érzéketlen statisztikák és hideg kérdőívek alapján. Csakhogy ezek nem állandó nemzetiségi vagy faji karakterjellemzői egy társadalmi rétegnek, hanem sokkal inkább és meghatározóan reflexei a történelemnek, amelyek a sok évszázados mintára megindulnak, megerősödnek megint és mindig újra (talán soha nem is álltak le!). És ez még csak rosszabb lesz: a szenilis öregasszonnyal (aki a saját nagyanyánk, vagy épp a szomszéd néni, akit különben talán szerettünk is) valami hasonló történik: nem „nem akar” alkalmazkodni a körülményekhez és a környezethez, másokat megérteni,

a többséggel (velünk) együttműködni, észérveket felfogni, elfogadni, disztinváltni, kompromisszumkészséget mutatni, megbeszéltni, tisztáztni, hanem már NEM TUD: már nem képes rá. Túlnótt az állapota, a helyzete a számunkra normálison, egészségesen: más válaszokat ad. Az idő, az a baj. Ez az igazi veszélye hát az idő múlásának, magyarok, cigányok!

Úgy hiszem, megalapozottan gondolom tehát, hogy ez a társadalmi nagy-jelenség, „nagygond”, alapvető, sőt, bizonyos összefüggésekben meghatározó összetevője a közeli és a távoli magyarországi jövőnek, együtt a többi hasonlóval (rangsort közöttük nem tudok, nem is akarok felállítani):

- lebutított oktatás és iskolarendszer,
- lenyomított és károsan kóros egészségügy,
- a cigányok jelen- és jövőtelensége,
- tartós migránsháború Európával.

Ezekhez képest minden más közös bajunk, feladatunk periferiális, szerkeszthető, tervezhető.

A cigányügy bornírt, ásatag, korszerűtlen, jövőtlen és embertelen hanyagság – volt, amíg csak évszázados halogatás állt mögötte, de mára már beérett újabb évszázados, behozhatatlan mulasztássá, „ha ez marad a trend”! Nem az érzelmek szerint ítélve meg a helyzetet, s nem az aktuálpolitika zúrzavarából rajtolva: társadalmi bombán ülünk.

Értelmes kérdésfeltevés-e ma, hogy lehetséges-e megtartani a nemzetet kirekesztések nélkül, a szolidaritás, a segítség- és menedéknyújtás alapelvei alapján, egészséges egyenlőséggel részesítve minden polgárt a jog, a javak és a szellemi gyümölcsök asztalairól, és hogyha igen: hogyan illeszkedik mindehhez a cigányügy? Hiszen ma a tárgyi-anyagi közjavakból, a szellemi közkincsekből, régi és újabb közértékeinkből, felgyűjtött köztudásunkból, a közös műveltségéből, valamint a közművelődési, tudásszerzési, szórakoztatási köztartályokból (forrásokból), pláne a magasabb tudományból, a korállapotok adta egészségmegtartási közelemekből stb., s az egyéni meg a csoportos ön-építkezéshez elengedhetetlenül fontos, alapvető (nem köz-) munkaszerzésből a cigányok nem kapnak eleget, arányosat, sőt, időnként szinte semennyit se. Nem azért, mert nem akarnának (többet) belőle: nem is tudnak róla (mennyi járna), nincsen közös fellépésre, igénylésre, kérésre, követelésre szóló egységes szerveződésük, akaratuk. De a többségi társadalomnak (együtt a roma polgárjog és polgárélet csírázó képviselével) lenne. Ehhez azonban ma előbb kellene megpróbálni megérteni, s csak aztán megítélni, amit látunk, és azt is, amit nem látunk, de van, de lesz.

S hogy hogyan „nemesíthető” a magyar–cigány együttélés? Bevallom, valójában nem érzem helyénvalónak stílusosan (nem tartalmilag) ezt a mondatot. A fogalmazás többek között arról árulkodik, hogy a kör-kérdőnek lelke van.

A történelemnek ugyanis nincs.

Bencsik Gábor

a. Úgy látom, hogy a hagyományos cigány társadalmi struktúra nagyjából az előző századforduló idején, az iparosodással párhuzamosan darabokra tört, elvesztette a többségi társadalomhoz való illeszkedés képességét, amellyel pedig korábban rendelkezett. Érdekes, hogy ekkoriban ez a változás viszonylag élénken foglalkoztatta a közvéleményt, sok kevésbé ismert szerző mellett három jelentős személyiség, Wlislócki Henrik, Herrmann Antal és József főherceg jelentős publikációs munkát végzett, a folytatás azonban az első világháború során elakadt.

Ebben az ügyben előrelépés sem a két háború között nem történt (mással volt az ország elfoglalva, a cigányság a problémaérzékelési küszöb alá került), sem a szocializmus alatt, amely tagadta a probléma etnikai jellegét.

Mindennek következtében a hagyományos cigány társadalmi struktúrára helyre már nem állítható, a cigányság egyetlen útja a többségi társadalom struktúrájába való betagozódás. Ily módon önálló, átfogó cigány kultúra sem képes létezni, a zenét kivéve legfőljebb hagyományőrzésről, még

inkább hagyománykonstruálásról beszélhetünk – ami helyénvaló is.

A festészetben létrejött ugyan egy erős cigány stílus, ez azonban szinte teljes egészében a közelmúltban konstruált vizuális toposzok utánérezésszerű ismételtetése, egy-két jelentős, autonóm alkotó nyomán.

A magyar cigányság zenei öröksége jelentős. Az úgynevezett cigányzene is az, de a professzionális előadó-művészetben is egyre erősebb. Ez feltétlenül támogatandó folyamat.

Nyitott kérdés, hogy a többségi társadalom struktúrájába illeszkedve létrejöhet-e sajátos magyar cigány kultúra. Mindenesetre üdvös lenne, és támogatásra méltó. Ehhez jó alapot adhat a cigány történeti örökség ápolása, magyar cigány múzeum alapítása, a kulturális örökségre épülő új önazonosság életre segítése.

b. A magyar–roma együttélés nemesítésének feltétele az új magyar cigány/roma identitás kimunkálása. Ez lehetséges, sőt már meg is kezdődött. Ha sikerre jut, az együttélés új minősége jöhet létre.

Benkő Ildikó

madár

kalitkád hord
mint szél esőt port
bűvész leple a tér idő rajta lobog
feloldod

sírató

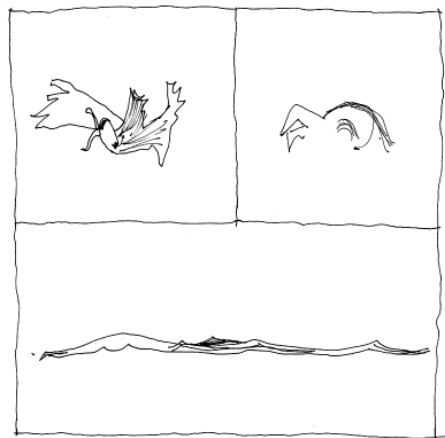
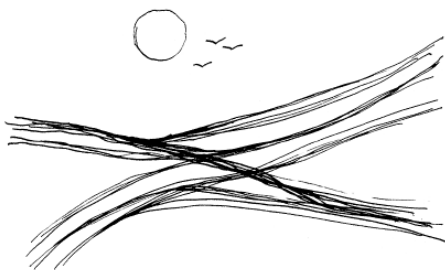
kéreg
hús sem lehet
vastag mocskok
alkohol ragasztó
fekete szárny sírszag
az utasok
imbolygó falak
ahogy a százasnak nyújtja kezét
nyúlik a pillanat
most komoly nagy
most remél
többé nem ihat
ahogy száll tovább
lát
zárul a sok hát

Cigányút

Minek születtem apám fiának,
születtem volna fekete lónak.
Ébren rekedtem vándor madárnak,
jeges párkányok szögekkel várnak.

Takarj be, hajam, fogaim rácsa,
a kaput rejtse el Cigányországba.
Odafönn bátran, lejövök börtön,
bélyeg a bőröm, lötyög a törön.

Nem vagyok híd, ha nem tart meg a part.
Nem simítlak, ha levágod a kart.
Nem baj, ha szűk: neszek, rezzenések...
Világod ez. Csak ne hidd egésznek.

KÖKÉNY-KOVÁCS ILDIKÓ RAJZAI

Doncsev Toso

A Napút körkérdése: A magyar–roma együttélés hogyan nemesíthető?

1. Az ez irányú spanyol tapasztalat és gyakorlat alapos, mélyreható, alkotó szellemű tanulmányozása és elemzése, beleértve a többségi társadalom megbékélési gyakorlatát is, mert a magyar–roma együttélés nemesedése elképzelhetetlen az egész társadalom mélyreható változása nélkül.

2. A jelenlegi állapot komplex tudományos felmérése.

2. Hosszú távú, legalább huszonöt évet átölelő, kormányzati ciklusokon átívelő, nemzeti közmegegyezést élvező program.

3. Teljes körű óvodáztatás és iskoláztatás, a gyermekékezés azonnali és végleges felszámolása.

4. Társadalmi felzárkóztatásért felelős tárca nélküli miniszteri poszt létrehozása kellő költségvetéssel.

P. S. „Credo, quia absurdum” (Tertullianus).

Hász Erzsébet

Csengő-bongó* emlékek. Amikor a férjem, Péli Tamás, a Hollandiában, az amszterdami Rijksakademie-n frissen szerzett festődiplomájával hazatért, idehaza nemhogy nem kapott semmiféle elismerést, hanem inkább elképesztően sok akadályba ütközött, nehezen ismerték el a diplomáját, alig akarták fölvenni a Képzőművészeti Alapba, szó se lehetett arról, hogy műtermet kapjon, sokáig semmiféle kiállítási lehetősége sem volt, munkája pedig végképp szinte semmi. Hollandiában szépen induló karriert hagyott ott, docens lehetett volna az akadémián, több díjat megnyert, és szerte Európában részt vett évfolyamtársai-val kiállításokon. Hazajött, ahogyan hazajött Apáczai Csere János és még oly sokan, tiszta haza iránti hűségből és szeretetből, nem is várt ezért különleges dicséretet, de a sokoldalú és mélyreható mellőzést nehéz volt elviselni. Ő Hollandiában „csak” magyar volt, legalább olyan mellézköngével, mint itthon a „cigány”. Nem emlegette szinte sohasem, de álljon itt ez egyszer emlékül, hogy az édesapja felvidéki magyar nemesember volt, kiswarsányi és nagywarsányi Warsányi Pély József, ahogy az a nagy református családi Bibliában fölírva állt, aki a háború idején azért szakított a családjával, hogy évekig várjon, majd feleségül vehesse élete nagy szerelmét, a kis szőke cigány lányt, a Fejes Nyári primás-dinasztia leszármazottját.

A férjemről tehát a hivatalos művészkörök egyszerűen nem akartak tudomást venni, ignorálták, egyetlen sikere itthon a cigányoktól eredt, ez viszont nem afféle apróság volt: szó szerint királyként fogadták mint egy híres primás-dinasztia sarját és világot járt hazánkfiát, valamint nagy művészt – mert ezek a cigányok mind nagy hazafiak is voltak, a magyar nyelvet, irodalmat, törté-

* Nagy László nevezte a cigányokat „csengő-bongó nemzetnek”, amikor a férjem az Élet és Irodalom szerkesztőségében meglátogatta.

nelmet nagyon szerető, tisztelő, becsülő és a művészetekhez különlegesen jól értő emberek, elismert írók, költők, világklasszis dzsessz- és népzenei játszó, ám zeneileg egyszerűen mindent a vérükben hordozó muzsikások, táncosok, képzőművész-tanoncok (ez utóbbiak hamarosan mind büszkén Péli-tanítványoknak vallották magukat).

Én nem ismertem se a faluvégi, se a külvárosi cigányokat, sőt egyáltalán semmi ismeretem, tapasztalatom nem volt velük kapcsolatban, de olyan korszakban és környezetben nőttem föl, ahol nem hallottam, nem láttam semmiféle hátrányos megkülönböztetést, azt hiszem, valahogyan semleges elgondolásaim voltak a témában, illetve mint bölcsésznek és nemcsak irodalom-, hanem zene-szerető leányzónak, voltak ismereteim a cigányokról Liszt Ferenctől, Tolsztojtól, Bizet-től, Federico García Lorcától, hogy csak néhány nagy nevet kapjak ki nagy hirtelen emlékezetem tárházából, továbbá a családom néhány, előkelő vendéglőkbe járó tagjától a fehér asztalnál hegedülő dzsentlemenekről, akiknek főleg a számomra furcsa, óriási ékszereire és különleges mosolyára emlékeztem.

Azok a cigányok, akiket a férjem környezetében láttam, hallottam, akikkel igazi bölcsész-ként odahaza a lakás-műteremben éjszakába nyúló világmegváltó beszélgetéseket folytattunk, erősen különböztek egyetemi társaimtól, mégpedig az eszmeileg naiv tisztaságban, a férjem iránti lángoló lelkesedésben és nem utolsósorban az irántam tanúsított nagy tiszteletben. Ez utóbbi nekem mint fiatal édesanyának szólt, és persze mint a nagy ember asszonyának. A pesti presszókban ilyesmi nem járt ki egy bölcsészlánynak, még ha anyuka volt, akkor se, és egyáltalán senkinek, ott tombolt a tudálékos pesszimizmus és keserűség (a hetvenes évek második felében vagyunk).

Az említett lángoló lelkesedés nem túlzás: ha a cigányok valakit nagyra becsülnék és szeretnek, akkor az az érzés bizony ilyen intenzív. Verseket, sőt himnuszokat írtak hozzá, áhítattal figyelték minden ecsetvonását, nagyon boldogan együtt énekeltek és muzsikáltak velem. Én pedig teát és zsíros kenyeret szolgáltam föl, mert mesebelien szegények voltunk, de békében, vidáman éltünk, senki nem panaszkodott.

Nagyon hálás vagyok a cigányoknak, mert sokat tanultam tőlük, és nagyon jól éreztem magam közöttük. Utánozhatatlan, ahogyan tisztelik az anyaságot, és ahogyan tanulás nélkül is, ösztönösen értenek mindenhez, ami művészet.

Mivel köztük a nőknek nem illik hangszeren játszani, csak énekelni, ezért nekem jutott az énekes- és szavalóművésznő-szerep. Egyszer, amikor egy vidéki művelődési házban léptem föl, rendkívül ideges voltam, és nem akartam színpadra lépni. Bejött az öltözőbe egy öreg cigány ember, kérges szürkésbarna bőr, hegedű a kezében, széttaposott öreg cipő a lábán, és öt perc alatt levizsgáztatott engem pódiumművészetből, profizmusból, továbbá nagyon megdicsért, anélkül hogy meghallgatott volna, nyilván azért, hogy bátorítson, s ez sikerült is neki, aznap este nagy sikerem volt. Ő végig ott ült az első sorban...

Egyik este eljött hozzánk a lakás-műterembe, a baráti kör nagy csodálkozására egy idegen fiatalember, magas, inas-csontos, vékony gyerek, még nem volt húszéves, gitárral a kezében, és azt mondta a férjemnek, tanítványa szeretne lenni. Kiválóan játszott a gitáron, bár persze sose tanulta, jellegzetes rekedt hangján gyönyörűen énekelte, úgyhogy egyből megtalálta közöttünk a helyét. Később kiderült, hogy boszorkányos ügyességgel rajzol, és nagyon hamar meg-

tanulta az olajfestés technikájának minden csínját-bínját is. Állami gondozott volt, József Attila-i hányatott ifjúsággal – és mellesleg egy betegséggel – a háta mögött, de soha nem panaszkodott, hanem rendkívül boldog volt, hogy „a mester” közelében lehet. Ő ma Kossuth-díjas festőművész, Szentandrassy István.

Éppen nagy vendégség volt nálunk egyszer, ámbár vendégek szinte minden este voltak, de akkor a szokásosnál többen is, ment a szokásos „műsor”, kis vitatkozás az Istenben megboldogult Choli Daróczi József készülő bibliafordításáról, a szintén örök-boldogabb tájakra elköltözött Kováts József legújabb dicsőítő költeményéről (szerintem ő volt körünkben a legjobb költő, egy hihetetlenül jámbor, jó lélek), muzsikálás, éneklés – aztán egyszer csak belépett valaki, akit sose felejték el, pedig csak egyszer láttam. Magas, bajuszos, lovaglócsizmás, középkorú férfi, valami olyan méltóságteljes tartással, ami a többieknél ismeretlen volt. Köszöntötte a férjemet, leült – és mindenki önkéntelenül rá kezdett figyelni, mielőtt még egy szót szólt volna. Messziről jött, cigányvajda volt, és Péli Tamás köszöntésére érkezett. Engem „lyányom”-nak szólított, és nem kért ugyan semmit, de én máris a konyhába siettem, hogy a tiszteletére valami különleges finomságot készítsek, s ez bundás kenyér volt, kis darabokra vágva és sült szalonnával díszítve, uborkával körítve. Bort is szereztem, bár nem volt több pénzünk, csak fél liter almaborra futotta. Ez lett tehát az ünnepi vendéglátás, amiért én olyan dicséretet kaptam, hogy belepirultam az örömbbe. A férjem is büszke lett rám, mert a vajda őt is respektusra készítette, holott a vajda úgy beszélt vele, mint „kollégával”, mint király a királlyal. Már nem sok mindenre emlékszem, a beszélgetés témáira sem, csak arra, hogy végig az volt az érzésem, ez egy történelmi találkozás, ilyen emberek ma már nincsenek vagy éppen kihalófélben vannak, és arra, hogy még a levegő is megtelt (a nagy dohányfüst ellenére) valami régies, jóízű, végtelenül természetes fuvallattal.

Megismerkedhettem azután a cigányság krémjével is, azokkal a primás-dinasztiákkal, amelyekkel a férjem édesanyja révén rokonságban állt, s akik többnyire a legjobb éttermekben, hotelekben játszottak. Két dolgot szeretnék megemlíteni velük kapcsolatban: az egyik, hogy idegenszerűen, indiai módon és rendkívülien szép, különlegesen ápolt, illatos, ékszerekkel földíszített és nagyon szép családi életet élő emberek voltak, imádó asszonyokkal és sok gyerekekkel a háttérben, és a másik, hogy volt rajtuk valami elrejtett, nemes és gyógyíthatatlan szomorúság. Nem is tudom, ez honnan eredt, de tudom, nem csálnak az érzéseim; csak találgatni tudok, mi volt az oka. Leginkább arra hajlok, hogy tudták, valami olyasmit képviselnek, aminek le fog áldozni, bármennyire jól csinálják is már évszázadok óta. Vagy az, hogy sose volt igazi hallgatóságuk. Igazi művészek, de igazi publikum nélkül. Ahogy Járóka Sándor minden este a dereka köré tekerte a széles selyemövet és elindult dolgozni, az az örülten szerelmes mosoly, amivel a felesége kísérte, az a bölcs maga elé tekintés, amivel azután késő este az asztalunkhoz jött és nekünk játszott, kvázi „családon belül”, az életem legszebb emlékei közé tartozik.

Nem folytatom. Azért nem, mert a végtelenségig tudnám sorolni az emlékeimet, de itt és most mintha ennyi elegendő lenne. Hálás vagyok a Jóistennek, hogy ifjúságom és fiatal anyaságom legszebb éveit közöttük tölthettem, remélem, ennek a jószágos, gondviselő Istennek az áldása kíséri őket az útjaikon mindörökké.

Viszontlátásra, kedveseim.

Kocsis Csaba

„A Keresztes gyerek tegnap délután már mezítláb jött az iskolába. Az ablakból néztem. A nagy, szürke vászontarisznya ide-oda lötyögött rajta, amint végignyargalt a falun. Az arca piros volt, a szeme ragyogott...” (Gárdonyi Géza: Az én falum)

Ajtai Mártont négy éve ismerem. Mikor a falujába kerültem, csibészes mosollyal jegyezte meg, hogy ő volt az első cigány gyerek, aki nappalin, egyhuzamban elvégezte a nyolc osztályt. A kórházban magyar keresztkomája is mellénk szegődik, mikor arra kérem, beszéljen nem mindennapi életútjáról.

– Hét gyereket szült anyám. Háztartásbeli volt. Bár felnőttként elment dolgozni a faüzembe. Apám a fővárosban volt segédmunkás a Csatornázási Műveknél. A Dankó-telepen laktunk, kicsi kis házakban, de nem afféle putrik voltak azok. Egyszoba-konyhás, bádoggal vagy cseréppel fedett épületek voltak. 1955-ben születtem, mezítlábas, klottgatyas gyerekként kerültem az iskolába. Egy 50 filléres füzetem volt mindössze. Az elején volt az írás, a hátulján meg a számtan. Sok körmöst kaptam a tanító nénitől, mert nyughatatlan gyerek voltam, mindig bekiabáltam az eredményt, vagy kiszaladtam a táblához megoldani a feladatot. Fiatalon fociztam is. Aztán csak a szurkolás maradt. A külföldi csapatok közül a Milan volt a kedvencem, a magyar klubok közül a Fradinak szorítottam, míg a Loki fel nem jutott.

A korosztályomból hat roma tanuló járt az alsó tagozatba, ötödik-hatodikban négy, végül hetedik-nyolcadikban már csak egyedül maradtam. Bár az utolsó évben 131 órát hiányoztam. Ma már ez, szerencsére, nem így van. A rábéi cigányság iskolai végzettsége háromszorosa az országos átlagnak. Hajóépítőnek jelentkeztem, de végül kőművesnek álltam. Budapesten sajátítottam el a szakmát, úgy, hogy az első év után már fizetést is kaptam. 2002-ig dolgoztam az építőipari cégnél. Jártam a cseheknél, a lengyeleknél, svédek-nél. Voltam Berlinben, Stuttgartban, Salzburgban. 1997-ben a belgrádi követségen dolgoztunk nyolcan. Ott volt a szállásunk is, az ablakunk nagyon alacsonyan volt, mindig féltünk, hogy bedobnak valamit. Úgy gondoltuk, jobb megelőzni a bajt, ezért rostaszövetet helyeztünk fel. A mun-

ka a bombázások idején szünetelt. Panorámás busszal, szerb rendőri kísérettel érkeztünk Röszkére. Kilenc hónap múlva tértünk vissza a szerb fővárosba, ahol már nem volt tanácsos megszólalni magyarul, így én jártam a piacra. Jól megértettem magam cigányul az árusokkal, mert a többségük roma volt. Árultak ott mindent: a krumpli mellett ott volt a kézigránát, a bagette mellett a géppisztoly.

Soha nem származott abból hátrányom, hogy cigány vagyok. 1990-ben önkormányzati képviselőnek is megválasztottak, aztán a kisebbségi önkormányzatban tevékenykedtem. Őrizzük a nyelvet, a hagyományokat. Még csak két éve, hogy a temetkezési vállalat temeti a halottainkat. A virrasztás, az még megmaradt. Külön a férfiak és a nők. Gyertyát gyújtunk, kávézunk, beszélgetünk a gyászoló családnál.

Évekig irányítottam egy cigány brigádit, ahol csak egy magyar dolgozott velünk. Volt olyan építkezés a fővárosban, ahol sopánkodott a kerületi párttitkár, mikor meglátta a csapatot, hogy sohasem fog elkészülni az irodaház határidőre, de a vezetőink megnyugtatták: jó munkaerőnek számítunk a cégnél. A titkár a végén már ki akart tüntetni minket, de, ahogy az már csak lenni szokott, a vezetőink kapták az április 4-ei jutalmakat. Persze én sem panaszkodhatom, hiszen négy-szeres kiváló dolgozóként szereltem le, akkor is azért, mert az egészségem nem engedte, hogy tovább dolgozzak. Gyermekkoromban megtanultam, mi az a szegénység. Apám az utolsó fillérig elitta a keresetét, akkor megfogadtam, hogy nem iszom. A betegség azonban megtalált, jött egyik a másik után. 67 százalékos rokkant lettem. A feleségem presbiter, de én sokáig nem tartottam vele. Csak a műtétem után. Mert akkor megfogadtam, ha életben maradok, nem kerülöm el az Isten házáat. Mégiscsak lehet valami természetfeletti, mert eltelt néhány év, és én még itt vagyok.

*(Hajdú-bihari Hét, A megye, 2008. szeptember 10. szerda, 18. oldal)
(A fényképfelvételek a szerző munkái)*

Nemere István

Egyfelé visz az utunk. Azt kérte a szerkesztő, írjak véleményt a roma erényekről és kultúráról. Hát valljuk be: nem könnyű roma erényekről beszélni. De kérdem én, vajon van-e olyan, hogy „magyar erények”? Mi számít jó és követendő tulajdonságnak, majdhogynem jellemvonásnak, és azt mikor és ki állapítja meg? A magyarságnak az utolsó ötszáz évben ha voltak is erényei, azok mára valahogy elfoszlottak. Ki állíthatná ma erről a népről, hogy büszke, szereti a szabadságot, szorgalmas, mindent megtesz azért, hogy előbbre jusson? Hogy Európában és a világon mások által is követhető, sőt követendő példa legyen? Ha valaki igennel felelne, megmosolyognánk. És ezzel ki is adtuk ítéletünket a magyarok „erényeiről”.

De most nem rólunk van szó. Vagy mégis? A cigányok/romák már több mint fél évezrede vannak velünk, közöttünk. Nem volt könnyű az együttlét, főleg azért, mert két kultúra ütközött össze. Ez ma sem megy könnyen, lásd Nyugat-Európát és Észak-Amerikát. De vannak pozitív példák itt is, ott is.

Egy politikus – ki tán azt hitte, e szakmával együtt jár az ész is – azt mondta a romákról: „hatszáz éve itt vannak, mégsem sikerült őket integrálnunk”. Kérdés, mit értett, mit szeretett volna érteni integráció alatt ő is, mások is? Azt, hogy legyenek pont olyanok, mint mi? Talán előbb ezt kellene tisztázni. 150 évvel ezelőtt senki sem akarta, hogy beolvadjanak, elveszítsék önazonosságukat, „újmagyarokká” váljanak. Hiszen Petőfi korában még vándorcigányok járták az országot nagy karavánokban, szó sem volt együttélésről. Még régebben Mária Terézia vad és kegyetlen ötletekkel

állt elő, például azzal, hogy a cigányoktól el kell venni a gyerekeiket, és kiadni magyar parasztoknak, azok neveljék fel őket. A királynő rasszista volt, gyűlölte a zsidókat is, nemcsak a cigányokat, talán innen ez a beteg ötlet. Aztán úgy a Monarchia, mint a Horthy-korszak csendőrségi, rendészeti ügyként kezelte a cigánykérdést, asszimilációról, integrálásról senki sem beszélt. A „szocializmus” korszaka hozott némi változást, ám nem rögtön: megtiltották nekik a vándorlást, de az 1940-es évek végén még láttam sátoros cigányokat és kocsikon vándorló cigánytábort Somogy megyében.

Rákosi idején megvetett páriák voltak/maradtak, „fekete igazolványt” kaptak, és tiltották nekik az engedély nélküli „lakhely-elhagyást”, a vándorlást. Később betelepítették őket alvégre, felvégre, egyszerűen a falvak szélére. A hetvenes években egy kisváros szélén laktam évekig, tőlünk a második ház már a „telep” volt. Jelzem: abban az utcában soha semmi nem tűnt el, a teleplakók ott nem loptak.

De bizony loptak másutt. Persze kérdem halkán: a magyarok nem lopnak? Vajon a pár százezer cigány között azok, akik erre „szakosodtak”, többet lopnak-e, mint az átlag magyar bűnözők, akik szintén bűnözésből tartják fenn magukat? Persze magam is tudom, hogy nem érdemes itt árnyok és százalékok után kutakodni. Ebben az országban „néhány magyar lop”, viszont a köznévelkedés szerint „minden cigány bűnöző”. Való igaz, történnek olyan esetek, amelyek semmiképpen sem sorolhatók az erények közé. Gondoljunk Olaszliszkára, vagy azokra a helyekre, ahol magyarok és cigányok kénytelenek egy tömbházban együtt élni: a cigányok vérmérséklete és társasági élete más. Za-

josabb, olykor semmilyen féket nem ismerő.

Cigány erényekből annyi van, mint magyar, argentin, indonéz vagy eszkimó erényekből: nem sok. Ne ilyesmit keressünk hát. De azért megemlítem, hogy sokkal nagyobb bennük az összetartás, mint a magyarokban (no, ezzel nem mondtam sokat...), és a szülők jobban szeretik a gyerekeiket, mint a nem romák. Sajnos ez a szeretet nem abban nyilvánul meg, hogy tanulásra ösztönöznék utódaikat, hogy azok kiválóak legyenek – mert hiszen akkor (tudják ösztönösen is) elveszítik őket. A tanult roma valahol nem roma többé, nem annyira és nem úgy roma, mint addig volt. Több akar lenni társainál, mert maga körül a mocsárba visszahúzó rossz példákat lát.

A roma kultúrának vannak értékes vonásai, és nemcsak a zenére gondolok. De vajon kibontakozhat-e egy roma tudós- vagy művészjelölt az övéi között? Nem mintha egy magyarok lakta faluban, a nagyon szegények között egy gyerek bármikor ecsetet vehetne a kezébe, kapna vásznat és festéket, vagy kapna a szüleitől zongorát vagy mikroszkópot, és bárki is tanítaná művészetre, tudományra. Azonban a kultúra is kettős szorításban vergődik. Egyfelől az a kérdés: szüksége van-e rá a „magyar” kultúrának egyfelől – másfelől érvényesülhet-e egy roma művész vagy jó képességű ember az övéi között? Minden eddig ismert példa arra utal, hogy azok a neves cigány értelmiségiek és más művészek, akik közöttünk lehetnek, „kitörték” a maguk világából. Szomorú, hogy erre kényszerültek, mert ott nem kaptak kellő támogatást. Ha tehát roma erényeket, vagy azok hiányát keressük, tudnunk kell: nagy többségükben nem ösztönzik a tanulást. Gondoljunk arra: Einstein

vajon Einsteinné válhatott volna, ha egy német roma családban születik? Mozart hatévesen koncertezett volna a világban, ha purdénak születik egy cigánytáborban, és soha életében nem látott kottát vagy olasz operát?

Mindaddig, amíg ők „kitörésre” kényszerülnek, szó sem lehet egyenlő esélyekről, ami pedig a kultúra alkotásának, a vele élésnek és élvezetének alapvető feltétele.

Azt is kérte a szerkesztő, mondjak véleményt a magyar–roma együttélés esélyeiről. Ugyan ötszáz év alatt szinte semmi sem történt, hogy ezt megkönnyítsük egymás számára, azért a dolog nem reménytelen. A mai helyzetet át- meg átszövik az előítéletek, megcsontosodott ellenszenvék, mozdíthatatlannak látszó kategorikus vélemények. Amikor a *Cigányok* c. könyvemhez (Anno, Budapest, 2010) gyűjtöttem anyagot, nemegyszer hallottam efféle megjegyzéseket nagyon barna bőrű egyedek szájából: „Mi, dolgozni? Ugyan már! Dolgozzanak a magyarok, ők arra vannak kiképezve!”

Bár mindenki tud néhány kivételt, „ismer rendes cigányokat is”, összességében mégis elmondható: a cigányok többsége nem rajong a nehéz fizikai munkáért. Pedig kellő iskolázottság híján ennél jobbra, többre nem számíthat. A megcélzott, jó együttélésnek egyik alapja az őszinteség. Félre a jámbor, barátságos, szelíd szólásokkal! Igenis, ki kell mondani keményen a valóságot: a romák között több a lusta, mint a szorgalmas, és többen mennek a könnyebb ellenállás felé; gondolok itt a megélhetési és egyéb bűnözésre, egyszerűbben a lopásra. Félre kell tennünk azt az ostoba összeesküvés-elméletet is, miszerint a cigányok retentő gyorsan szaporodnak, és x év

múlva egymillióan, másik x év múlva ötmillióan lesznek... A választ a valóság adja meg: a cigányok számottevően nem szaporodnak a népességben belül. Nagyobb veszélyt jelent erre a statisztikára, hogy inkább a magyarok fogynak: nyugdíjasaink hullanak, mint a legyek, kevesen születnek, sokan halnak meg vagy mennek külföldre. No és a romák sokkal rosszabb egészségügyi körülmények között élnek, sokkal több betegség támadja meg őket, és általában rövidebb ideig élnek, mint az ország fehérebb bőrű polgárai. Harminc évvel ezelőtt sem voltak sokkal kevesebben, mint ma.

Az oktatás és a munka, e kettő emelheti ki őket a sorsukból. Kétféle ellenállással kell itt megküzdeni: a magyarokéval és a romákéval. Ők sem igazán szeretnek tanulni, csak a legkitűnbeknek sikerül a kitörés – de vajon hány nagyon jófejű roma gyerek süllyed el a rossz oktatás vagy az iskolakerülés mocsarában? Másfelől a magyarok sem lelkesednek azért, hogy vegyes osztályokba járassák a gyerekeiket.

Lebegjen szemünk előtt az Egyesült Államok példája. Hatvan évvel ezelőtt Amerika déli államaiban a feketék nem mehettek be azon az ajtón, amin a fehérek, nem ülhettek ugyanazokba a székekbe, nem járhattak egyetemre, és vonaton, buszon csak a külön nekik kijelölt kocsiban utazhattak, megfosztották őket számos alkotmányos, polgári és emberi joguktól. Harminc-negyven évvel később mindennek nyoma sincs, a feketék északon és délen és keleten és nyu-

gaton ugyanolyan polgárai lettek nagy hazájuknak, mint a fehérek. Ma már senki sem merne, de nem is akarna különbséget tenni, sokasodnak a vegyes házasságok és a belőlük születő gyermekek.

Magyarország ezt mikor éri el? Mikor lesz természetes, hogy belépek egy hivatalba, és jellegzetes arcvonású, barnább bőrű alkalmazott intézi az ügyemet? Ha száz magyar faluban és városban roma lesz a polgármester, ha roma rendőr igazoltat a közúton és a kormányban lesznek roma miniszterek is? Ha roma nők tanítják a gyermekeinket az óvodában, az iskolában, és elszaporodnak majd a vegyes házasságok is? Amerikának, amely gyors változásairól közismert, negyven év kellett hozzá, mi meg még el sem kezdtük.

Egyfajta széles, átfogó társadalmi szerződésre van szükség. A romáknak el kell ismerniük, hogy miben különböznek tőlünk, miben rosszabbak hozzánk képest, és vállalniuk kell, hogy azokon változtatnak. Ne felejtsek, hogy nem mi mentünk hozzájuk Indiába, ők jöttek ide, tehát nagymértékben alkalmazkodniuk kell. A magyaroknak pedig el kell vetni a szinte mindenkiben lapuló rasszizmust, előítéletességet, ellenszenvet. Olyan ez, mint a villamoson: ott állunk a helyünkön, kapaszkodunk, haladunk. De egy megállóban új utasok szállnak fel, nekik is éppen annyi joguk van utazni, mint nekünk. Tehát kicsit szélesebb húzódunk, hogy elférjenek ők is. Hogy nekik is jusson hely a jövő felé robogó, Magyarország nevű villamoson.

Sárándi József

Két arckép

I. Nyújtsd a kezed! Osztokán Béla költészete ürügyén. A nevelőszüeim 1949-ben építkeztek Bucsa-telepen. Mikor a vályogház tető alá került, meggyeztek Elemérrel, aki hiteles főember volt mind a magyarok, mind a cigányok között. Elemér negyedmagával kezdte el nálunk a tapasztást. Én akkor még porba fingó gyerek voltam, és állandóan körülöttük lábatlankodtam.

Az ügyességüket bámultam, de tetszett az a dallamos (számomra érthetetlen) keveréknyelv is, amelyen beszéltek. Ők is kedveltek engem, mert evéshez készülve mindig hívtak, hogy tartsak velük. Mivel szodéságomon nem tudtam uralkodni, gyakran lakomáztunk együtt. Ma is rejtély előttem, hogy honnan szereztek azt a hatalmas fémbilit, amelyben főztek. Az elhullott baromfit is abban abálták meg, sós vízben forralva fertőtlenítették. Az undorról nincsenek képzeteim, csak a szépre simított falak és a mennyezet vakítanak a mézsféher színű kölyökkorból.

Talán nem véletlen, hogy ez az emléktöredék épp most hullt a papíromra. De mi köze ennek Osztokán Béla verseihez? – kérdezhetné az olvasó. Csupán annyi, hogy most ő építkezik (költészete alapjait rakja le), s az én dolgom, hogy bátorítsam a tehetségét. A bátorításra helyezem a hangsúlyt, mert noha köztünk is szeretne otthon lenni, a cigány származás kettős előítélet-gettója nehezé teszi a honfoglalást. Erről szólva azt sem hagyhatom figyelmen kívül, hogy az önérzet-kisebbedéses embert a közelítélet személyiség-kinullázó veszélye is fenyegeti. A fenyegetettség, a bátortalanság és az önérzethiány egymást feltételező fogalmak. Osztokán Béla számára mindennek valóság-jelentése van. Szülőök és otthon nélkül, intézetek rideg közegében nőtt föl. Kétségbeesett pillanataiban átkot mond a származásra: *„...aki cigány, hát azt pedig verje meg az isten!”* Másutt sorsába zárt népével azonosulva félelmetes indulatokat sejtet: *„nincs nekünk a külvilág felé / nyíltan vitás perünk, / s ha van, / kisasszony, hogyha mégis van, / az akkor nagyon brutális.”* (Városban).

Minél kifosztottabb, annál inkább vágyik otthon és család után. Szeretet-és szereleméhség gyötri, de nem panaszkodik. Élettényeket közöl, és ezzel megjeleníti azt a társadalmi közeget, amelyben él: *„...foglalkoztatnak a szét-hulló családok is, ámbár tudatában vagyok a kakukk népszerűségének...”* Csaknem minden verse szerelmes vers. Az anyjához, kigondolt és valódi szeretőkhöz fohászkodik bennük. Mikor vesztésre áll, visszavágyódik az anyaméhbe, és nőkbe fojtja bánatát. Versei fallikus jelenségek. Ez a költő az eget is vaginának nézi. Őstelensége, abszolút proletár volta szinte kozmikussá gerjeszti benne a világgal való azonosulás (közösülés) óhaját. Csak Földanyánkkal nem akar szerelembe esni, egyébként minden életmozzanat alkalom számára ahhoz, hogy a szenvedélyről beszélhessen: *„Más hazából való ez mind; túl a fenyvesen / találni rájuk, / hol éjjelente poklos, tűz tekintetű szoknyás/ sereg zenél, / alul forró bundájú, édes hölgynekem / izzó csillagszájjal isznak tiszta istenvért.”* (Városban).

A *Herceg Ady Endrével és báró József Attilával* című versében egy cigánylánnyal feleséget jósoltat magának, aztán a családteremtés reményét is kérdésessé teszi: „Nem sejtí, hogy a fenevadak rég kikészítették kislányképzései hősét...” És így tovább, egészen addig, amikor ismét az anyjához fohászodik: „De jaj anyám – lásd a jaj szót mesterien értem –, / bizony jaj nekem e betongerendák tetején... / Nem lesz ebből nászéjszaka, én mondom. / A tiszta menyasszony, ha alul piros, / eltaszítja ura-kedvesét. / Cincoghat odakint a banda, / egymással ők farkasszemet néznek.” (*Herceg Ady Endrével és báró József Attilával*).

Költőnk gondolatai a gátlástalan szenvedély és a visszafojtott indulat végletei között csaponganak. E két érzelmi minőség küzdelme gyakran megfigyelhető a szövegeiben, s ahol nem tudja iróniával ellenpontoszni a vallomásait, ott a pátoz veszi át a hatalmat, esetlegessé téve a gondolati hitelt. De ez már szemléleti kérdés, s a *hogyan tovább*-ra bajos lenne recepttel válaszolni. Anynyit azonban Osztójkán Bélának is látnia kell, hogy az emberi és költői önmegvalósítás a legkínzóbb magán-magány ellenére is „csapatmunka”.

A versnek ugyanis hosszú utat kell megtennie a költőtől az olvasóig.

Ha közben lehető szövetségessel találkozunk, vessük le a bizalmatlanság páncéltöntnyét, tegyük le a fegyvert (ettől még a költő költő, s a vers vers marad), mert nem tudhat az ember egyedül mindenki ellen csatát nyerni. Az ilyen találkozások föloldhatják a hosszú védelmi harc okozta görcsöket. S ha nincs bosszúvágy a szívünkben, elindulhatunk önmagunk jobb minőséggé változtatásának útspirálján. Ahogy az induló költő írja:

*Föl fogok én emelkedni, minden bűnőmmel,
minden büntelenségemmel együtt.*

(*Mozgó Világ, 1977/2.*)

Osztójkán Béla 2008-ban hunyt el.
Hét emlékezetes kötetet hagyott maga után.

II. Krisztus-kereszt és cigánykerék. Levélféle Rigó József Sziromnyi című verseskönyve megjelenése alkalmából. Ritka madár vagy Te, Rigó Jóska, nyomod a szöveget: „énekelsz”, fiatalságod „pimasz” derűjével. Semmi nincs benned a korosztályod körében is dívó életuntságból, elidegenedettségből, flegmából. Természetes vagy, mint maga a természet. Élsz a világban; (Kakuk) Marci Hevesen. Ma sem tudom, mivel keresed a kenyered, de aki Istennel is pertu viszonyban áll, szabad ege alatt mindenhol talál eleséget. Aproó: Isten. Hiszel benne hitetlenül, akár Bandi bácsi, a borbíró Ady. És mégis, Neked az Úr címzetlenül hulló, őszi falevélen is üzen, hogy vigyázz magadra, és ha nincs fészked, „te rigó, szállj fel hozzám lakni”.

Másutt addig méggy „elvetemültségemben” (*Egy cserépen fel a Tetőfedőnek*), hogy éjig érő becsvágyaddal a helyére is telepednél, ha véletlenül lezuhanna. „Ki tudja, milyen ábrával mellemen” – kérdezed. Talán Krisztus-keresztel, talán cigánykerékkel, talán mindkettővel.

Az is tetszik költészetedben, hogy cigány mivoltodat nem sorscsapásként fogod fel. Állapotnak tekinted, amit ha nem is vidáman, de az „ahogy lehet”

reményével túrsz. A cigány fiú monológjában írod (1993): „nagy a város mi meg elveszünk benne / urak itt sem lettünk / sokszor csóróbb vagyok mint odahaza / de ezt nem mondom senkinek...”

Erről van szó, hiszen egy, a Nyírségben vagy bárhol „dologtalanná” váló és városban szerencsét próbáló, elesett magyar is méltán vallhatná magáról.

A dosztojevszkiji értelemben vett „megalázottak és megszorítottak” sorsközösségéről beszélsz, s ez messze túlmutat a cigányság egyébiránt érthető és jogos panaszfal-tünetegyüttesén. Tegyem hozzá, működésedben az a csoda, hogy Te a József Attila idézte macskával ellentétben egyszerre tudsz kint is, bent is „egeret” fogni. Ennek kapcsán nem nehéz megjósolnom, verseid „bazárjában”, ha odáig téved, bárki megtalálhatja a maga rég keresett „vásárfiát”.

Azért merek ilyet állítani, mert Nálad sármosabban szinte lehetetlen portékát árulni, ráadásul első osztályú, friss, „primőr”, amit eladásra kínálsz. Vonatkozik ez köteted csaknem valamennyi versdarabjára, az 1981-ben írt *Indoktól* a kilencvenegyes keltezésű és remekműgyanús *Sziromnyuiig*.

Nem lehet mosolygós megilletődöttség nélkül olvasni a *káemkás* időkben (1983) elkövetett *Mert nincs megalkuvás* című kópéságodat. Kópéság? Megint többről van szó. Idézem: „– Jött ez a tél is / de én nem akartam / verset írni róla / most is / csak azért fogtam tollat / hogy ne kelljen / havat lapátolnom –”

A vágáns, a „csavargó” (és nem csak csavargó) költő örök alapkérdését tesz föl: két rossz közül melyiket válasszam?

Az embernek, ha művész, különösen, ha szabad művész, istenigazából nincs kedve a mindennapi robothoz, „hólapátoláshoz”, „hóhányó” ő úgy is, aki imádja a „semmittevést”, hogy szabadon várhasson a kegyelmi állapot pillanatára, amikor eszébe jut valami, ami legyűri benne a munka iránt érzett közegellenállást, működni kezd az ötletből képzett szómozdony, mely indítja a versmondatvonatot. Utazni rajta nagyobb „gyönyör”, mint a legkényelmesebb Európa-intercityn.

Az országhatárok „légiessé” válnak, nincsenek útlevel- és vámellenőrök. „A tudat, a konok kapitány” együtt vigadozik tudatalattija „ezermesterével”, közben „kenyeret sütnek”, és osztogatják a „megállókban” várakozó szépre éhezőknek.

Ez az ő szabadsága, ezért irigylik titkon a közönségesek, ezért gáncsolják s üldözik olykor a politika kultúrparandúrai.

De hát a vers az vers, és a jó vers eláll, nem kell rá szalicilt szórni. Túléli a rezsimek divatdiktátorait, magukat a rezsimeket is. Az Időnek ugyan vasfoga van, de mint az köztudott, a vas rozsdásodik.

Leszakad a pofám ettől az útszéli bölcselkedéstől, abba is hagyom, de afölötti örömet nem tudom leplezni, Rigó Jóska, hogy benned sem kellett csalódnom, akinek útját a tatabányai *Új Forrás*nál hajdan egyengettem.

Isten és Devla vezérelje cigányba oltott magyar szívedet.

Szellemtestvéri szeretettel köszönt, és nyílt teret kíván érvényes műveidnek:

Sárándi József

(*Új Forrás Könyvek 14. Tatabánya, 1993; Phralipe /Testvériség/, 1993/12.*)

Száraz Miklós György

A két kérdésre együtt igyekszem valamit válaszolni. Nagyon röviden. Azért ne-
héz a válasz, mert a kérdés nem pontos. Nem tud pontos lenni. Mi az, hogy
cigány erények? Vagy cigány kultúra? Melyik cigányé? A szomszédé, akit húsz
éve ismerek, büszke vagyok, ha tiszteletjegyet kapok a koncertjére, mert remek
dzsesszzongorista? Vagy azé a romáé, aki Ózdon él egy nyomortelepen, és
akit csak hírből ismerek? Vagy a 2-es villamoson „dolgozó” zsebeské, akik-
ről valami tévesen értelmezett korrektség nevében észrevennem sem szabad,
hogy cigányok? Vagy azé a fiatal hölgyé, aki egész nap gyerekek közt csacsog
a dunántúli falucska óvodájában? Miközben természetesen vannak (lehetnek)
sajátos cigány erények és van (létezhetsz) sajátos cigány kultúra (kultúrák). És
ezek nyilván emberi erények és cigány erények, és annak a környező többségi
népességnek (magyar, román, svájci, olasz, angol stb.) az erényei. Ha tehát
árnyalt választ szeretnénk adni, akkor a kérdéseket is pontosítani kellene, és
akkor is csak megkísérelhetnénk valamit állítani, hogy mondjuk a cigányok
esetleg inkább szeretik a kötetlenebb, szabadabb, kreativitást és teret igénylő
feladatokat. Vagy hogy a cigány gyerekek, ha módjukban áll, jól „teljesítenek”
az iskolában a művészeti tárgyakban: képzőművészetek, muzsika, ének, tánc...
De persze idézhetünk ötvenéves statisztikákat arról is, hogy hogyan güriztek ki-
tartóan és tiszteletet érdemlően a szocialista bányászatban vagy építőiparban...
Vagy idézhetem a nyugat-európai kultúranropológus tudósok állítását, akik
szinte kivétel nélkül rámutatnak arra, hogy egy ép, hagyományos kultúráját
még úgy-ahogy őrző, tehát nem lecsúszott cigány családban mennyivel jobban
bánnak a gyermekekkel... Mennyivel jobban, mint kik? Mint mi. Nálunk bánnak
jobban. Jó-jó, de kik vagyunk mi? A nemesítés is talán valahol itt kezdődne.
Ha legalább ezt a kérdést meg tudnánk válaszolni.